

Kegyés Erika

Miskolci Egyetem

Feminista sajtóorgánumok mint a nőképek alapvető diszkurzív terei

E tanulmány közvetlen célja, hogy összevesse a régmúlt és a közelmúlt feminista diskurzusainak stratégiáit és retorikai gyakorlatát arra vonatkozóan, hogy hogyan konstruálták meg és keretezték át — viharos történelmi időkben — a társadalmilag támogatott nőképet az általuk képviselt nőmozgalmi céloknak megfelelően. A magyarországi nőmozgalmak születésének a XX. század elején és újjászületésének, az 1989-es rendszerváltozás idején kulcsfontosságú volt, hogy egy-egy női lap, a *Nő és a Társadalom*, illetve a *Nőszemély* felvállalják az átkezezés feladatát, és kidolgozzák saját diszkurzív stratégiáikat arra, hogy szembe tudjanak szállni saját koruk mediatisált, sztereotipizált, ellenőrzött és szabályozott nőképeivel, és megalkothassák saját alternatív nőképüket a fennálló társadalmi gyakorlat megváltoztatására. A *Nőszemély* minden bizonnyal jó példája a modern diszkurzusszerveződés formáinak, mivel a régmúlt példáin okulva vette figyelembe a más országokban szerveződő feminista diszkurzusok sajátosságait,¹ és tagozódott be azokba a nemzetközi és hazai közéleti és nőmozgalmi politikai diszkurzusokba,² amelyek a nemek közötti egyenlőség, a női egyenjogúság

¹ Például a német emancipációs törekvések és a német feminista mozgalom egyik jelképe az *EMMA*, ami magát szerényen csak „női politikai magazinnak” tünteti fel (történetéről és jelentőségéről részletesen Huszár (2009), de nagyon népszerű az *an.schläge* és a negyedévente megjelenő női jogokat jogi diskurzusba ágyazottan tárgyaló *Streit* című feminista kiadvány is. Ausztriában az *EMMA*-hoz hasonló közéleti szerepet töltött be a 2011-ben megszűnt *Auf* című, a tudományos feminista diskurzust is támogató havilap. A svájci közéleti feminista orgánumok között vezető szerepet játszik a *FAMA*, a feminista teológiai diskurzus lapja. Angol és amerikai példákon túl a *Nőszemély* ezekből is gyakran idéz.

² A diszkurzus terminus alatt ebben az elemzésben a következőket értem: párbeszéd a különböző női lapok hasábjain, női és/vagy férfi szerzők véleménye a női vs. férfi szerepköréről, illetve az a stilisztikai és retorikai elemkészlet által (is) meghatározott beszédmód, ahogyan a nők és a férfiak feladatkörével, társadalmi és családon belüli feladataival foglalkoznak, saját álláspontjaikat kifejtik, illetve ellenfeleik állásfoglalását kétségbe vonják, ahogyan arra reflektálnak, és amilyen nyelvi stratégiák segítségével az őket ért kritikákat, támadásokat háritani, tompítani igyekeznek. Ez a megközelítésmód kapcsolódik ahhoz a felfogáshoz, hogy a diszkurzív térben való cselekvést két alapvető szempont határozza meg: egyrészt az a beszédmód, ahogyan a saját pozíciókat kifejtjük, másrészt pedig az a beszédmód, ahogyan mások a mi állásfoglalásunk tartalmáról és formájáról megnyilatkoznak (Jäger 2004).

kérdéseit feszegették, illetve gondolták újra a társadalmi nemek konstrukcióját a rendszerváltás követő térben és időben.

Bevezetés³

Tanulmányomban a nőkép(ek) kutatási paradigmájába ágyazottan a történeti szociopragmatika, a historikus diszkurzuselemzés módszereivel, valamint retorikai-stilisztikai szempontok bevonásával mutatok rá, hogy a nőkép(ek) aktuális konstrukciójának egyik legfontosabb színterét az ún. női lapok⁴

³ Köszönetem szeretném kifejezni Antoni Ritának, mert [„A Nő és a Társadalom mai szemmel“](#) című recenziója nyomán született meg ez a cikk. Antoni többször is reflektált arra, hogy a régmúlt és a ma feminista küzdelme (szóhasználatában: küszködése) nagyon is hasonló. Ekkor fogalmazódott meg bennem a kérdés, hogy vajon kifejezési módjában is hasonló-e.

⁴ A női lapok fogalmához és a magyarországi női lapok történetéhez ld. Kéri (2008) és Nagydíósi (1980). Mindketten kiemelik, hogy a „női lapok” európai tradíciója a nők oktatásához, művelődéséhez kapcsolódott elsődlegesen, de nem marginalizálhatjuk a divatlapok hatását sem. A magyar lapok számára is mintául szolgált az első német és angol nyelvű kiadványok (pl. Die Vernünftigen Tadlerinnen, The Female Spectator), illetve az a törekvés, hogy a különböző szociokulturális háttérrel rendelkező női olvasóközönség már a címadás alapján is kiválaszthassa a neki megfelelő lapot (pl. Német nyelvterületen a *Die Dame* című berlini kiadású, 1911 és 1943 között megjelenő hetilapról már a cím is elárulja, hogy előkelő hölgyek számára kiadott divat- és irodalmi lapról van szó, míg a *Frauenstimmrecht* (1912-1914) a nők szavazati jogáért emelt szót, és minden bizonnyal elsősorban a nőmozgalmakat támogatók éves előfizetésére számíthatott.) A névadásban ezt a nyugat-európai tradíciót követték a magyarországi „női lapok” is. Jól szemlélteti ezt a *Divat és Irodalom* (1895) című lap, amely a városi élet eseményeit, a női társaságok rendezvényeit és általában a divatvilág újdonságait tárgyalta. A 20. század első felében kiadott *Nőmunkás* pedig címében is egyértelműsítette, hogy a munkásréteg és a nőpolitika milyen szorosan összefügg. Mindazonáltal a „női lap” mint nő- és gendertörténeti fogalom meghatározásában a legelfogadottabb definíció a Renate Kroll (2002) által szerkesztett *Gender Studies und Geschlechterforschung* című lexikonban olvasható: „Nyomtatott formában megjelenő periodika, amely a szerkesztőség által képviselt nézőpontnak megfelelően tárgyalja a női identitást és létformákat meghatározó témaköröket, és orientációs pontokat kínál a nőiség különböző szempontjainak a kialakításához és megéléséhez” (Kroll 2002: 320, saját fordítás). Ez a definíció az általános és univerzálisan posztulált női érdekeket teszi meg a fogalom alapjául, és sajtótörténeti vagy nőtörténeti szempontokból nem különíti el egymástól a mozgalmak egyes csoportjait és azok érdekeit, illetve nem tesz különbséget a nőknek íródott és a nők által írt női lapok között. Sajtó- és nőtörténeti munkák árnyalják ezt a képet, és a „női lapok” több típusát is megkülönböztetik. Például: női egyesületi hírmondók, bizonyos nők által gyakorolt foglalkozásokhoz kötődő lapok (nőtisztviselők, tanítónők), egyházi é/vagy nőpolitikai szervezetekhez kötődő lapok, feminista lapok stb. (részletes csoportosítási séma ld. Kinnebrock 2002, ill. a régi német nyelvű női lapok tipológiáját ld. Bittermann-Wille és Hofman-Weinberger 2001, idézi Kinnebrock 2002). A különböző indíttatású feminista mozgalmaknak mindig is fontos jellemzője, és egyben befolyásának mérföldköve is volt, hogy

alkotják (Bovenschen 1976). E sajtóorgánumok hasábjain szerveződtek és szerveződnek részben ma is azok a társadalmi diszkurzusok,⁵ amelyek aktívan formálják a nemekről kialakult társadalmi nézőpontokat. Ebbe a diszkurzusba kapcsolódtak be egyre aktívabban, és játszottak egyre fontosabb szerepet a XIX-XX. század fordulóján megjelenő feminista lapok.⁶ Franciaországban például a *La Fronde* képviselte meggyőzően a korabeli feminista kultúrát (Kéri 2008), német nyelvterületen a Clara Zetkin által támogatott *Die Arbeiterin* és a hamburgi kiadású *Die Gleichheit* volt a szocialista nőmozgalom hivatalos orgánuma.

A XX. század elejétől a nőkérdésről és a nőnevelésről szóló diskurzus aktív résztvevőivé váltak a női publicisták hazánkban is, is egyre „hangosabban” képviselték érdekeiket a női emancipáció alapfogalmainak a megalkotásában, a nők jogi és gazdasági helyzetének publicisztikai bemutatásában. Először Magyarországon is csak arra volt lehetőségük, hogy különböző, nőknek szóló napi- és hetilapokban jelentkezzenek írásaikkal.⁷ Ezen írások elsődleges funkciója az volt, hogy vitába szálljanak a férfírók által képviselt „női jellem- és lélekrajzzal” és kialakítsák saját véleményüket a nők képzéséről, a nők munkába állásáról stb. Cikkeik formálták a nőkérdésről kialakult társadalmi vita kontextusát, tematikáját és hangnemét, elősegítették az individuális és a kollektív női öntudat és önértékelés kialakulását, nyilvánvalóan saját társadalompolitikai korszakukhoz és az általuk képviselt ideológiához igazítva. Ezt a cselekvési tér és cél határozza meg a „nőkép” megkonstruálásának diszkurzív beágyazottságát,⁸ és ez alkotja azt a komplex

meg tudtak-e jelentetni, és tartósan fenn tudtak-e tartani egy ún. szervezeti vagy egyesületi lapot.

⁵ A társadalmi diszkurzus fogalma ebben az elemzésben nemcsak arra utal, hogy egy bizonyos kérdésben különböző publicisztikai műfajok segítségével vélemények és nézőpontok kerülnek ütköztetésre a szélesebb nyilvánosság mint olvasóközönség részvételével (adott esetben aktív bekapcsolódásának lehetőségével), hanem arra is, hogy ezek a diszkurzusok a fogalmak és jelentések létrehozásának felületeként is működnek (vö. Jäger 2004). Jäger (2004) olyan fogalmak esetében, mint például a nem, a feminizmus vagy nő és a férfi fogalma, hangsúlyozza a történetiséget is, amikor azt állítja, hogy a diszkurzus „beszédtartalmak, beszédmódok, szövegek és tudások folyama” (2004: 25).

⁶ A feminista jelző médiatörténeti kontextusban általában arra utal, hogy olyan, a feminizmushoz mint mozgalomhoz kapcsolódó sajtótermékről van szó, amelyeket azzal a céllal alapítottak, hogy a nők egyenjogúsításáért való küzdelemben egy szervezethez, egy politikai irányzathoz kapcsolódóan saját, önállóan szerkesztett és írt, rendszeres időközönként megjelenő lapban tájékoztassák a mozgalom, a szervezet tagjait és a szélesebb közéletet a mozgalom céljairól és eredményeiről (vö. Wischermann 2003).

⁷ Pl. *Nővilág*, *Pesti Divatlap*, *Nemzeti Nőnevelés*, *Nők Lapja*, *Magyar Bazár* stb. Áttekintően ld. Kéri (2008) és Nagydiósi (1980).

⁸ A diszkurzus fogalma – a fentiekkel összhangban és speciálisan a nőképek esetében – a következő elemzési keretet jelenti: a különböző lapokban megjelenő cikkek, tudósítások és

diszkurzív kontextust, ami alapján a fentebb említett módszerekkel (szociopragmatika, historikus diskurzuselemzés, retorikai-stilisztikai szempontok) meghatározható, milyen diszkurzív stratégiák alkalmazásával, milyen értelmezési keretben és milyen ideológiai hatás alatt közvetítették első feminista folyóirataink (*Nő és Társadalom*, illetve a *Nő*) az általuk megalkotott, a saját társadalmi és a kulturális kontextusukban meghatározott *nőképet*.

Vajon követendő mintául szolgáltak-e ezek a nőmozgalmi kontextusban fontos törekvések azon a történelmi fordulóponton, amikor döntő jelentősége volt annak, hogy tudjuk-e értelmezni a régmúlt feminista hagyományait, és képesek vagyunk-e a folytonosság és a megújulás adta lehetőség megragadására? Azt, hogy áthagyományozódhattak-e a régmúlt feminista mozgalmi diszkurzív stratégiái, és hogy sikeresen konstruálta-e újra a „feminista nőképet” a rendszerváltás utáni első (és máig egyetlen) feminista sajtóorgánunk, a *Nőszemély*, szintén a diszkurzív gyakorlatok elemzésén keresztül vizsgálom. A vizsgálat korpuszát képező szövegek időben és térben egymástól távol tűztek ki publicisztikailag és szociokulturálisan azonos célokat. Ezek közül is az egyik legfontosabb a nőkép átértelmezése, átkeretezése⁹ volt, amelyhez az elemzett lapokban publikáló, a feminizmus eszméit követő és azokat népszerűsíteni is szándékozó női publicisták, filozófusok, társadalomtudósok és szociológusok új retorikai és stilisztikai eszköztárat dolgoztak ki. Ezt az eszköztárat foglalhatjuk össze a diszkurzív stratégiák címszó alatt. Az első magyar feminista lapok (*Nő és Társadalom*) számára például fontos diszkurzív gyakorlat volt, hogy szembeszálljanak koruk nőképevel, melynek egyik központi eleme az volt, hogy a nők társadalmi és nyilvános szereplése kimerül a jótékonyági eseményeken való részvételben és az olvasó, művelt, tanult nő több veszélyt rejt a társadalom egésze számára, mint nyereséget. Az egyik fő feladat tehát ennek a vélekedésnek a megkérdőjelezése volt, például az által, hogy munkájukban sikeres nők portréját adták köre, vagy kiáltványt fogalmaztak meg azért, hogy a nők egyetemre járhassanak. Ezek a diszkurzív gyakorlatok részben szövegtípushoz, részben pedig egy sajátos retorikai-stilisztikai eszköztárat feltételeznek. Példának okáért a nőábrázolás tekintetében a maró gúny

vélemények egymással párbeszédet alkotnak, hiszen az egyes írások szerzői hivatkoznak más szerzőkre, vitába szállnak egymással a nyilvános térben azzal a céllal, hogy az aktuális véleményeket a nőkről (értsd: a „nőképről”) támogassák, ill. cáfolják.

⁹ Frevert (1986) terminológiájában ez a fogalom azt jelenti, hogy a kialakult nőképek nemcsak egyfajta diszkurzív gyakorlat termékei, hanem az egymással párhuzamosan létező nőképek is diskurzusba lépnek egymással, tehát lehetnek egymás folytatásai vagy ellentétei, s amikor a nőkép globális megváltoztatása a cél, akkor a meglévő nőképek átértelmezéséről van szó. Ez azt jelenti, hogy átkeretezzük a nőkép interpretációjának kontextusát, ami által a nőkép is megváltoztatható.

tárgyává vált a *Nőmunkás* (1905-1949) hasábjain a modern szabadidős tevékenységeket űző arisztokrata lány.

A kutatás elméleti háttere

Nőképek és kutatási paradigmák

A fentiekben vázolt kutatási célkitűzés elsődleges elméleti hátterét a *nőkép* fogalma és kutatásának lehetséges irányzatai képezik. Silvia Bovenschen először 1976-ban publikált monográfiája, amely *Imaginierte Weiblichkeit* címmel jelent meg, ma is meghatározza a nőkép-kutatást. Ez az írás mára a kultúrtörténeti nőkutatás és egyben a nőkép-kutatások¹⁰ egyik klasszikus művévé is vált. Ebben a könyvében Bovenschen több aspektusból is foglalkozik a nőkép fogalmával és a nőkép-kutatások mint az irodalom- és kultúratudományok, valamint nyelvészeti megközelítések metszéspontjában elhelyezkedő kutatási terület feladatával és módszertanával.

Ebben a tanulmányban a *nőkép* mint terminus a nőkről, a nők feladatairól, a nőiség lényegéről folytatott nyilvános térben zajló diskurzusokban megfogalmazódó és képviselt vélemények összességét jelenti. A nőképről minden időben társadalmi, politikai és irodalmi diskurzusok folynak, egy adott térben és időben egymás mellett több nőképet is megformálhatnak a diskurzusok résztvevői. A társadalmilag elfogadott nőképek és projekcióik (pl. művészi ábrázolásmódok) olyan diskurzusok eredményei, amelyekben helyet kapnak a tradíciók, a sztereotípiák, a nőképet megkonstruálók személyes attitűdjei, és nem utolsósorban a historikusság kontextusában reprezentált *nőfogalmak* is. A nőkép-konstrukciókban és reprezentációiban benne foglaltaknak a biológiai és/vagy társadalmi nemről folyó diskurzusokban fellelhető nő-fogalmak is, ezek pedig egyfajta hétköznapi lenyomatai is egyben a tudományos diskurzusoknak. A *nőkép* definiálásában kultúra- és nyelvtörténeti beágyazottságú aspektusokból kiindulva, Simone de Beauvoir nyomán egyszerűen csak úgy teszünk fel a kérdést, hogy mi is a nő, avagy mitől nő a nő?

¹⁰ A nőkép-kutatások kapcsolódhatnak a filozófia, az irodalomtudomány, a médiakutatás és a nyelvészeti eszköztárat vagy módszertant alkalmazó empirikus kutatásokhoz is. Az eddigi kutatási paradigmát figyelembe véve erőteljesebben képviseltek az irodalom- és kultúratudományok (vö. Schössler 2008), és a nyelvtudományi kutatások feladata a gendertanulmányokban éppen az, hogy behozzák hátrányukat. Ezt a hiányt pótolják historikus perspektívából von Hammerstein (2013) és Stange-Fayos (2014), akik a diszkurzuselemzés módszertanával elemzik az első nőmozgalmak és nőegyletek lapjait abból a szempontból, hogy milyen szóhasználattal és diszkurzusjelölőkkel próbálták álláspontjukat a női publicisták megvédeni, és hogyan reagáltak az őket ért verbális támadásokra más lapok hasábjain.

Nyelvfilozófiai megközelítésben a nő fogalma a mindenkori aktuális filozófiai és társadalomelméleti meghatározottságú diskurzusokban a „női természet” leírására tett diszkurzív próbálkozások és gyakorlatok összessége (Nagl-Docekal 2006). Más megközelítésekben a nő és vele együtt a *nőkép* fogalma nem választható el az aktuális test-diskurzusoktól/szépségszavaktól sem, illetve a testről alkotott fenomenológiai konstrukcióktól sem (Butler 2007). Feminista kritikai aspektusból a *nőképet* gyakran a tükör metaforájával hozzák összefüggésbe: a nő olyannak látja magát, amilyennek a férfi-diskurzusokban megalkotják (Schössler 2008). Éppen ezért a nő fogalmának meghatározásában és a *nőkép* konstrukcióiban, projekciós gyakorlataiban meghatározó szerep jut a nézőpont kérdésének is: ki beszél a nőiségről a férfi, vagy a nő maga?

A *nőkép* fogalmát az előbbi felvetések okán gyakran kapcsolják össze a kutatók, de elsősorban az irodalomtudósok, az imagináció fogalmával is, ami egyrésztől elképzelést, képzetet jelent, másrésztől azonban a nemi sztereotípiákkal is összefüggésbe hozható, hiszen az imagináció fogalma a nemekről alkotott „képeket” pozitív vagy negatív előjellel ruházza fel. Mindez pedig — egyetértve Bovenschen (1976) érvelésével — nyilvánvalóan egyfajta időtlenül létező (túl)általánosított véleményrendszert generálhat a nő és a férfi fogalmának értelmezésében, illetve a fennálló társadalmi diskurzusok termékének tekinthető előítéleteket foglalhatja úgy össze, hogy azok nélkülöznek nemcsak a kritikai aspektust, hanem az állítást alátámasztó argumentációkat is.

Bármely aspektusból szemléljük is a nőképet, azt nem kérdőjelezhetjük meg, hogy a *nőkép* a különböző diskurzusoknak nemcsak tárgya, hanem eredménye, és következésképpen közvetítésének eszköze is. Bovenschen (1976) mégis elsősorban a régebbi és a kortárs irodalmi és a társadalomszociológiai szövegek egyformán erős hatását hangsúlyozza, és úgy véli, hogy ezek tükrében kell értelmeznünk a nőkép-konstrukciókat, hiszen számos irodalmi, filozófiai és társadalomszociológiai szöveg¹¹ célja, hogy megerősítse vagy megkérdőjelezze a nőképek(et); ez a törekvés a társadalmi nemek történetének aspektusából szemlélve a nőképeknek — paradox módon — egyfajta időtlenséget és állandóságot is kölcsönöz. E megállapítás mögött Bovenschen-nek az az álláspontja húzódik meg, hogy a *nőkép* csak lassan és

¹¹ Csak egy a legújabb szövegpéldák közül, amely a megkérdőjelezés stratégiáját követi: Sybille Hamann és Eva Linsinger adta ki a Hanser Literaturverlag gondozásában 2012-ben a *Weißbuch Frauen/Schwarzbuch Männer* című könyvet, amelyben a nőképek társadalomszociológiai vetületében értelmezik újra a társadalmi szerződéses genderszempontrészt, és olyan új, nőképeket szimbolizáló fogalmakon keresztül magyarázzák el, miért van szükség egy új, a társadalmi nemi szerepeket is figyelembe vevő társadalmi szerződésre.

kismértékben változik egy-egy történelmi, ideológiai vagy művészettörténeti korszakon belül, de a korszakváltások és a nagy ideológiai vagy kulturális változások majdnem minden esetben együtt járnak a nőkép változásával is.

A feminizmus kialakulása és különböző korszakai egy-egy mérföldkövet jeleznek a nőképek interpretációjában is. A nőkép-konstrukciók és a történelmi vagy aktuális nőképek rekonstrukciója nemcsak azt tárja fel, hogyan értelmezték a nő fogalmát a feminizmus különböző artikulációiban, hanem arról is számot ad, hogy a megkonstruált nőképek megformálására és közvetítésére alkalmazott argumentatív és diszkurzív stratégiák miképpen hozták létre azokat a szövegeket és a diskurzusokat, amelyekben a nőképek formálódtak. Bovenschen ezt folyamatot a következőképpen írja le: a nőképek

kiemelkednek az idő folyamából, és ránk kényszerítik magukat, hiszen ezek a képek alkotják azt a finom szövetet, amelynek színárnyalataiból a nőiességről és a nőről alkotott elképzeléseink, maga a nőiség és vele együtt a nő fogalma a legkülönfélébb szituációkban megragadható, (...) ám sem a nőkép árnyalatainak, sem komponenseinek az összessége, vagy éppen az időben való egymásra épülése sem értelmezhető úgy, mintha az a teljes nőtörténelem volna. Mindössze arról van szó, hogy a nőképek jelzik a nők és a nőiség formáinak a jelenlétét a történelemben.
(Bovenschen 1976, 76 — saját fordítás)

Olyan modern megközelítések is visszatérnek ezekhez az alapvetésekhez (pl. Sachse, 2011, von Hammerstein 2013, Stange-Fayos 2014), amelyek történelmi aspektusból jelentős feminista folyóiratok elemzésére vállalkoznak, és elemzésükben a diszkurzív gyakorlatokat állítják a középpontba.

Nőképek és diszkurzív gyakorlatok

A nőképek — mint a fentiekben rámutattam — diszkurzív gyakorlatok révén konstruálódnak meg, azaz olyan szövegekben jönnek létre, amelyek társadalmi és kulturális kontextusba helyezik a nemek kérdését, és ezáltal maguk a szövegek is mint diskurzusszervezők működnek, hiszen olyan társadalmi és politikai konstellációknak hoznak létre, amelyekben a képviselt vélemények újraszerveződnek és újraértelmeződnek. A retorikai-stilisztikai, kultúrtörténeti és ideológiai szempontból is meghatározott módon szerveződő nőképeket létrehozó szövegtípusokban saját kutatásaim alapján a diszkurzív gyakorlatok négy típusát különböztethetjük meg.

Konstrukciós (fogalomértelmezési) gyakorlatok

A konstrukciós gyakorlatokban különböző szövegtípusokban értelmezik a szerzők a nő és a férfi fogalmát. Jó példákat találunk erre a gyakorlatra a különböző szótárak szócikkeiben. A nyelvhasználat az a

diskurzustér- és mód, amelyben a nő, a nőiség és a nőiesség fogalma megkonstruálódik, és ezekhez alapjában véve kollektív tudástartalmakat, képzeteket társítunk, melyeket ötvözzünk saját korunk, régebbi korok és individuális tapasztalatainkkal. Általában ezt a sémát követik az értelmező szótárak is, amikor a *nő* és a *férfi* fogalmát mint a nyelv alaplexémáit tárgyalják. A szómagyarázatok tanulsága szerint a lexéma-meghatározások voltaképpen lenyomatai azoknak a nyelvi és társadalmi gyakorlatoknak, azaz az aktuális társadalmi diskurzusoknak, amelyek keretében például biológiai vagy szociokulturális szempontból határozzuk meg a nő és a férfi fogalmát. Frevert (1995) e két fogalom fejlődését tekintette át német nyelvterületen a 18–19. században kiadott lexikonokban és értelmező szótárakban. Vizsgálatából arra következtethetünk, hogy e fogalmak definiálása biológiai nézőpontból kiindulva történt, amelyre ráakódtak a polgári fejlődést meghatározó politikai és társadalom-értelmezések. Ezt a biológiai alapokra helyezett konstrukciós gyakorlatot követte például a Pallas Nagylexikon (1893) is:

Nemökre nézve az egyéni személyek v. férfiak v. nők, mely természeti különbség bizonyos jogi különbségeket is von maga után. E szempontból fontos a nőnek hármass állapota, u. m. a hajadon, házastárs, özvegy állapot. (“Nő”)

Projekciós (ábrázolási) gyakorlatok

A diszkurzív gyakorlatok második típusát az ún. projekciós gyakorlatok alkotják. Ezek a fentebb leírt konstrukciós gyakorlatokban létrehozott fogalomtartalmakat ábrázolják, azaz szemléltetik őket képi vagy szemiotikai síkon. A projekciós gyakorlatok képzettársításokat hoznak létre, amelyek a nő és a férfi adott kontextusban értelmezett fogalmához kapcsolódóan egy-egy szóképen keresztül (pl. *boszorkány*, *tündér*) tükrözik vissza a fogalomértelmezési gyakorlatok eredményeit, és ezáltal biztosítják az alaplexémákhoz társított sztereotípiák meggyökerezését. Kulturálisan meghatározott, ideológiailag megformált közös tartalmi keretek asszociációi keverednek az individuálisan rekonstruálódó tartalmakkal, és így olykor igen ellentmondásos képek sokasága jellemzi az aktuálisan elfogadott, politikailag és társadalmi nézőpontból is támogatott nőképe(ke)t. Ez azonban azt is jelenti, hogy a projekciós gyakorlatban kiemelünk a nő és/vagy a férfi fogalmának meghatározásából egy lényeges attribútumot, amelyet mint központi ismertetőjegyet jelenítünk meg egy másik fogalomban, lexémában. A projekciós gyakorlatok eredményeképpen jönnek létre az alaplexémák szinonimái is. Ezek lehetnek új kollektív vagy akár individuális megnevezési formák is, szinonimák, metaforák és metonímiák. Például: *nőstény*, *nőcske*, *asszony*, *házisárkány*, *csinibaba*, *hölgy*, *hölgyike*, *kicsike* stb. Az ábrázolási gyakorlatban – főként az erotikus költészetben – gyakori példa az, hogy a nőt

a kehellyel, a befogadó virággal azonosítják. Az ábrázolási gyakorlatok tehát a fogalmak alapjelentéséből indulnak ki, és a hozzájuk tapadt attribútumokat különböző dinamikával juttatják érvényre egy-egy lexéma vagy szókapcsolat, egy-egy metafora használatán keresztül (vö. Kinnebrock 2002).¹²

Kinnebrock (2002) megközelítése alapján projekciós gyakorlatnak tekinthető az is, hogy vannak ismereteink például a középkor vagy a reneszánsz nőképeről, művészeti vagy irodalmi alkotások alapján, és ezeket argumentációs gyakorlatunkban vagy narrációkban beépítjük a mindennapi kommunikációnkba. Ennek a felfogásnak felel meg, ha például egy történet elmesélése során a következő hasonlattal élünk: *kinyitotta Pandora szelencéjét, eljátszotta szép Heléna szerepét.*

Reprezentációs (kifejezési) gyakorlatok

Az értelmezési (konstrukciós) és az ábrázolási (projekciós) gyakorlatok összefonódásában jönnek létre a gyakran nagyon összetett reprezentációs gyakorlatok. Ezek alkotják a nőképek megkonstruálásában a harmadik típusú diszkurzív gyakorlatokat, funkciójukat tekintve kifejezési gyakorlatoknak is nevezhetjük őket. Bovenschen és követői (Stephan és Weigel 1983, Frevert 1986) úgy gondolják, hogy a nőképek konstrukciójában nemcsak pragmatikai, szemiotikai és szemantikai szempontok játszanak szerepet, hanem mindazok a nyelvi gyakorlatok is, amelyekkel az egyes lexémákhoz konnotatív jelentéseket társítunk. Ebben a rendszerben a metaforák, az allegóriák, a retorikailag-stilisztikailag meghatározott szóképek a nőket és a férfiakat megnevező gyakorlatok részei, a reprezentációs gyakorlatot pedig a proverbiumok¹³ vagy a közmondások, néha a modern nyelvhasználat hasonlatai, szólásai alkotják, mivel ezek is argumentumokként épülnek be a köznyelvi diskurzusokba. Például: *A nő olyan mint a teafilter, csak akkor látod meg az erejét, ha forró vízbe teszed,* mondta egyszer Eleanor Roosevelt. Huszár (2009) írásában a női testre vonatkozó reprezentációs gyakorlatokat

¹² Kinnebrock (2012) ezt a fogalmat úgy használja, hogy a fogalomhoz társított gondolatainkat, asszociációinkat valamilyen képi formában jelenítjük meg. A nyelv szempontjából is alkalmazható fogalomról van szó, amikor a *nő* vagy az *asszony* lexémák szinonimáira gondolunk, és a kontextusnak, a szituációnak, a kommunikatív célunknak megfelelő módon használjuk ezeket, és például különbséget teszünk az *asszony* lexéma megnevező funkcióinak alapvető és pejoratív jelentései között.

¹³ A proverbiumok címszó alatt nagy általánosságban a közmondásokat, az állandósult szókapcsolatokat, a szállóigéket és a szóláshasonlatokat foglaljuk össze, és úgy definiáljuk őket, mint a kulturális (és vallási) élet alap gondolatait hordozó megállapításokat. A proverbiumok folklorisztikai eredetűek, és alapjaikban tükrözik egy nép, egy kultúra vagy egy nyelv gondolkodási sémáit. (Ld. bővebben Magyar Néprajzi Lexikon, [proverbium](#), közmondás, szólás c. cikkelyeit). Például: *Jó asszony a háznak koronája; asszonyosság, a ház asszonya, a ház úrnője, fehérbé, bukkott nő, könnyűvérű nő,* stb.

vizsgálta multikulturális megközelítésben, és azt hangsúlyozza, hogy a női test metaforáinak reprezentációs gyakorlatai (pl. föld, nemzet, termékenység) olyan konnotációk eredményei, amelyekben az asszociációk és a nyelvbe szervesen beépült nyelvi fordulatok olyan mértékben stabilizálják a másodlagos jelentéseket, hogy azok elsődlegessé válnak. A reprezentációs gyakorlatok tehát a mögöttes tartalmak aktiválódását jelentik (Stephan és Weigel 1983). Frevert (1995) ezekhez sorolja azt is, ha a „*nőies, női*” vagy a „*férfias, férfi*” jelzőt használjuk, és ezeket mindennapi cselekvésekkel, fogalmakkal kötjük össze, azaz kollokációt alkotunk. Éppen Frevert (1995) nyelvtörténeti vizsgálatai bizonyították meggyőzően, hogy a *munka* és a *foglalkozás* kifejezéseket a nőmozgalmak kezdetéig majdnem kizárólagosan férfiakkal asszociálták, és csak a *szociális munka* (pontosabban *szolgáltatás*) fogalmát rendelték hozzá a nőkhöz. Hasonlóképpen a reprezentációs gyakorlatok közé sorolhatjuk a *női ösztön* kifejezést is, vagy a mindennapi kommunikáció megkülönböztető reprezentációit: *női kalap/férfi kalap, női cipő/férfi cipő, női fodrász/férfi fodrász* stb.

Argumentációs (érvelési) gyakorlatok

A nőképek megkonstruálásának diszkurzív gyakorlatai közé sorolhatjuk az argumentációs sémákat is. Irodalmi vagy médiaszövegekben is gyakran találkozunk azzal, hogy a szerző meg akar győzni bennünket az általa képviselt nőkép(ek) elfogadhatóságáról, illetve az aktuális nőkép(ek) elfogadhatatlanságáról. Ez azt jelenti, hogy az egyes reprezentációs, projekciós és konstrukciós nyelvi gyakorlatok alapvetően egy-egy argumentációs gyakorlathoz is kapcsolódnak, amely tartalmazza azokat a pró és kontra érveket, amelyekkel az aktuális nőképeket vagy a magunkévá tesszük, vagy szembefordulunk velük. Az érvelési módok az egyes szövegekben sajátos mintázatokká rendeződnek. E mintázatokot nevezi Bovenschen (1979) a fentebb említett programadó írásában „a nőiesség és a férfiasság argumentatív struktúráinak”, és kiemeli, hogy egyrészt a nyelvi struktúrákban, másrészt a képi megformálásokban öntjük formába elképzeléseinket a „nőiesnek” vs. „férfiasnak” tételezett attribútumokról, s a történelem folyamán valóban hatást gyakorló nőképek esetében a fentiekben ismertetett gyakorlatok kiegészítik egymást, és egy komplex érvelési gyakorlattá olvadnak össze. Lindhoff (1995) is kifejti, hogy a nyelvi reprezentáció nemcsak egy fogalom-meghatározási gyakorlat része, hanem egy argumentációs folyamaté is, amelyben a *nő mint objektum* és a *nő mint szubjektum* kategóriái a célnak megfelelően váltakoznak, a hozzárendelt aktív és passzív cselekvési formák függvényében. A nő mint szubjektum nyelvi és argumentatív pozíciójának a felerősödése által jöhetnek létre új konstruktív argumentatív és diszkurzív stratégiák is, amelyekkel megkérdőjelezzük, felülírjuk, átírjuk, vagy legalábbis

újrértelmezzük az állandósult nyelvi és diszkurzív reprezentációkkal bíró nőképeket. Az argumentatív gyakorlatok alkalmazásával tehetünk kísérletet például a *szőke nő* negatív sztereotípiájának feloldására, vagy a sztereotipikusan nem nőiesnek tartott tevékenységek elfogadtatására: *Igenis lehet nőies a sörözés, kóstold meg a szuperrőzsaszín és édes női sört. Nekünk találták ki!*¹⁴.

Komplex gyakorlatok

A fentiekben tárgyalt nyelvi gyakorlatokat nevezzük a nőkép(ek) diszkurzív gyakorlatainak, melyeket a nőképeket különböző szövegtípusokban elemzők egymástól elkülönítetten szemlélnék. Stephan és Weigel (1983) például a projekciós gyakorlatokra koncentráltak, Frevert (1986) a konstrukciós gyakorlatok összehasonlítására. A konstrukciós gyakorlatok a fogalmak definiálásában kapnak nagy szerepet, a projekciós gyakorlatok a fogalom legfontosabb ismertetőjegyeinek meghatározását irányítják. A reprezentációs gyakorlatok az ismérveket generálják, azaz összefoglalják a stabil nyelvi formákba öntött szóképeket, közmondásokat. Az argumentációs gyakorlatok pedig azokat a pozitív és negatív érvelési módokat takarják, amelyekkel egy bizonyos nő-, illetve férfikép mellett vagy ellen állást foglalunk. E diszkurzív gyakorlatokat azonban komplex módon kell szemlélnünk és elemeznünk, hiszen a létrehozott fogalmak a reprezentációikban öltenek testet, a mögöttes tartalmak aktiválódása újabb szóképeket hozhat létre, ami először például csak az individuális szóhasználatban jelenik meg, de később elterjedhet egy nagyobb nyelvi közösségben is (*bőr, tőkös csaj, bébi*).

A kutatás módszertani háttere

Történeti szociopragmatika

A történeti szociopragmatika elsődlegesen a nyelvtörténeti kutatásokban alkalmazható sikerrel, amikor a szövegelemzés nem a jelen szinkron nyelvi állapotát tükröző szöveggel foglalkozik, hanem egy társadalomtörténeti szempontból (esetünkben a nőmozgalmak története szempontjából) fontos diskurzus szövegeit veszi újra elő. Ezzel a módszerrel egy bizonyos történeti lenyomatot képező társadalmi szituációba ágyazottan értelmezzük az adott diskurzus pragmatikai jellemzőit. Culperer (2010) a következőkben ragadja meg a történeti szociopragmatika lényegét:

A történeti szociopragmatika tehát olyan interakciókkal foglalkozik, melyek a társadalmi kontextus bizonyos megjelenési formái és egy adott történeti

¹⁴ A női sör idézett reklámszövege nyilvánvalóan a tipikusan nőiesnek tartott sztereotípiákra épít.

nyelvhasználat között zajlanak, és amelyek pragmatikai jelentéshez vezetnek. Figyelmének tárgya a nyelvhasználat az adott beszédhelyzetben, és az, hogy ezek a beszédhelyzetek hogyan hoznak létre normákat, melyeket a beszélők pragmatikai céllal alkalmaznak vagy használnak fel. (Culpeper 2010: 76)¹⁵

Jelen elemzésben is hasznos módszernek bizonyult a történeti szociopragmatika, mert az elemzett lapok hasábjain egymással interakcióba lépő szerzők és szövegek a feminizmus kontextusában dolgoztak ki új értelmezéseket, és meggyőződésükből fakadóan hozták létre saját feminista beszédmódjukat. Ennek egyik alapvetése volt, hogy saját magukra minden fenntartás nélkül vonatkoztatták a feminista jelzöt, és több olyan írást is publikáltak, aminek a tárgya az volt, hogy a *feminista nő* és az *új nő* fogalma azonos-e.

Történeti (historikus) diszkurzuselemzés

A társadalmi nemek történetének kutatásában fontos módszer az ún. történeti diszkurzuselemzés is, amelynek célja, hogy az elemzés tárgyát képező korszakok forrásszövegeit és a rájuk jellemző diszkurzív gyakorlatokat egyrészt egymásra reflektáltan, másrészt a múlt és a jelen diszkurzív gyakorlatának összevetésén keresztül interpretáljuk (Landwehr 2009). A történeti diszkurzuselemzés módszertanával nemcsak interpretálhatjuk az egyes beszédmódok kialakulását, hanem az egyes diszkurzusjelölők¹⁶ megváltozásával észrevehetjük és nyomon követhetjük a fogalmak megváltozásának folyamatát is. Landwehr (2009) úgy véli, hogy a történeti diszkurzuselemzés eredményeképpen feltárhatjuk, hogyan változik meg egy lexéma, egy lexikai egység vagy egy frazéma jelentése egy bizonyos diszkurzus kapcsán. Ez a módszer alkalmas arra is, hogy felmutassa, mely pontokon alakul ki új argumentum a diszkurzusban, illetve maga a diszkurzus formálódása milyen módon hat vissza a diszkurzusban szereplő fogalmak és argumentumok alakulására (Landwehr 2009).

Ezzel a módszerrel az általam vizsgált szövegekben például jól megfigyelhető az *asszony* szavunk jelentésének módosulása. Schwimmer Róza, aki nemcsak szerkesztette, hanem aktívan publikált is a *Nő és a Társadalomban*, például inkább használta érvelésében az *asszony* szót, mint a *nő* lexémát. Egyik, 1907-es írásában a következő szófordulattal él: „*Abol az asszonyok ébrednek, (...).*” Az *asszony* lexéma számára minden bizonnyal a kötöttségeiből

¹⁵ Fordította és idézi Sárosi (2015: 135).

¹⁶ A diszkurzusjelölő terminust szűkre szabottan értelmezem, és Fraser (1999) nyomán azokat a nyelvi elemeket értem alatta, amelyek a diszkurzus megváltozását jelölik, így például a korábban képviselt argumentum módosítására utalnak, azaz valamilyen módon fordulatot, fordulópontot vezetnek be a szövegben.

emancipálódó, öntudatra ébredő házasságban élő nőket ugyanúgy magában foglalta, mint a nem nagyvárosi körülmények között élő, többszörös függőségi létben élő nőtársakat. Ugyanakkor a kor nyelvhasználata és nyelvi udvariassági normái szerint az *asszony* szóalakban az udvariasság és a fatikus funkció egyaránt érvényre jutott (B. Gergely 2007). Ezeket a hatalmi struktúrákat és diszkurzív kötöttségeket is sugalló megfogalmazások által közölt rejtett információs tartalmak is a felszínre hozhatók a történeti diszkurzuselemzésben.

Retorikai és stilisztikai elemek

Landwehr (2009) és mások (pl. Jäger 2004) is utalnak arra, hogy a történeti szociopragmatika és a történeti diszkurzuselemzés céljai részben azonosak: történeti fejlődésükben felmutatni a fogalmak fejlődését és a diszkurzusok szerveződését. Ebből kiindulva mindkét megközelítés alapvetően a diszkurzustörténetet teszi meg elemzése tárgyául, ugyanakkor nem függetleníti azt a hagyományos retorikai-stilisztikai elemzésektől sem, mert például a Landwehr (2009) által is képviselt elemzési szempontokban ötvöződnek a tartalmi szempontokra fókuszáló argumentáció-elemzések a nyelvhasználatot előtérbe helyező retorikai és stilisztikai megoldások közötti összefüggésekkel. Ennek alapján a kijelentések struktúrájának, az argumentáció vonalának elemzése éppúgy fontos, mint a gondolatmenet bizonyítását elősegítő retorikai alakzatok és stilisztikai szóalak-variánsok is, vagy éppen az ún. paralingvisztikai alátámasztások is, mint például a statisztikák és a kiemelések, idézetek.

A nőképek elemzésében a fentiek alapján tekintettel kell lennünk tehát azokra a konkrét retorikai-stilisztikai elemekre is, amelyek az elemzett feminista folyóiratok szóképeit jellemzik. Mint látni fogjuk, mind a régmúlt, mind a közelmúlt feminista beszédmódjában nagy szerepet játszottak a metaforák, amelyekkel a szerzők saját nőiségüket (női identitásukat) hangsúlyozni próbálták. Ebben nagy szerepet játszik, hogy a kollektív és az individuális női identitások formái néhol egybecsengenek, néhol elkülönülnek a szövegekben. A kollektív női identitás elemeként köszön vissza a segítőkészség attribútuma, attól függetlenül, hogy különböző társadalmi és vagyoni helyzettel, illetve politikai tudattal rendelkező rétegekről van szó. Ezt alátámasztandó csak egyféle feminizmusról, a *globális női testvériség* metaforájáról lehetett szó. Más esetben azonban mégiscsak győzött a társadalomkritikai nézőpont, és például megszűnt a nők közötti automatikus szolidaritás, a globális feminizmus metaforája és retorikája, ha arról volt szó, hogy megkülönböztessék feminizmus radikális és mérsékelt szárnyát, mint ezt a

*Munkásnő*¹⁷ és a *Nő és a Társadalom* egymásnak feszülő diszkurzusmódja is fémjelzi.

Feminista lapok nőkép-konstruációs folyamatai

Kinnebrock (2002) a nyilvános térben való megszólalás harcának és lehetőségének nevezi az első nőmozgalmak idején kiadott lapokat, a feminizmus diszkurzív tereiként értelmezve azokat. Ezt a felfogást követve elemzik a legjelentősebb német nyelvű korai feminista sajtótermékeket média- és nőmozgalomtörténeti, valamint részben nyelvészeti megközelítésben is Sachse (2011), von Hammerstein (2013) és Stange-Fayos (2014).

Sachse (2011) doktori értekezésében a nőkép-konstruációkat a *die Gleichheit*¹⁸ (1891-1923) című proletár-nőmozgalmi lapban a tartalomelemezés módszertanával elemezte. Vizsgálata kimutatta, hogy a lap nemcsak mint „nőpolitikai szócső” és „nőpolitikai iskola” működött, hanem lap koncepciójának megfelelő nőkép kidolgozását is felvállalta. Sachse (2010) a lapban bemutatott nőportrékat elemezte, összesen 173 olyan cikket, amelyekben a mozgalom szempontjából fontos pozíciót betöltő személyek életrajzát ismerhették meg az olvasók. Az ezekben a szövegtípusokból kirajzolódó nőképeket a következő módon csoportosította: „weiblicher Vollmensch”¹⁹ (teljes jogú, teljes értékű állampolgárnő) „sozialistische Mutter” (szocialista anya), „sozialistische Ehefrau” (szocialista feleség), „Klassenkämpferin” (osztályharcosnő). A *Gleichheit* (1891-1923) számaiban publikáló politikus és tudós nők publicisztikájukon keresztül formálták kortársaik nőképét.

Von Hammerstein (2013) ezt a folyamatot nevezi (korabeli szóhasználatból élve) a nők szólásszabadságának tényleges kivívásának, és úgy véli, hogy az első nőmozgalmak idején a nők publicisztikai tevékenységének

¹⁷ A *Nőmunkás* folyóiratot a Szocialista Nőmunkások Országos Szervező Bizottsága adta ki 1905 és 1949 között, felelős főszerkesztője hosszú ideig Gárdos Mariska volt.

¹⁸ A legtöbb médiatörténeti adatbázisban a lapot szociáldemokrata női lapként jegyzik, szerkesztője egészen 1917-ig Clara Zetkin volt, aki maga is sok vezércikket tett közzé a lapban. Részletes információk: [ZDB](#).

¹⁹ Retorikai tekintetben a korai német nőmozgalom alkotta meg ezt kifejezést, arra utalva, hogy a nő is teljes értékű ember. Sachse (2011) úgy találta, hogy Clara Zetkin használta először a *Gleichheit* egyik 1898-ban megjelent cikkében: „Nicht Hausklavin, nicht Mannweib, weiblicher Vollmensch” (Nem házi rabszolga, nem férfias nő, teljes értékű ember). A nőkép konstrukcióját megfigyelve itt is látszik, hogy a negáció mint retorikai elem segít a korábbi nőkép tagadásában, és megnyitja a folyamatot az újraértelmezés felé. A cikk egyébként azt taglalja, hogy mit jelent a „weiblicher Vollmensch” fogalma. Ez a diszkurzív gyakorlat a konstrukciós gyakorlatok kiemelkedő példája.

az volt a legfőbb célja, hogy meggyőző diszkurzív gyakorlatot teremtsenek a női identitás új formáinak közvetítésére. Von Hammerstein (2013) a németországi női politikai sajtóban vizsgálta meg az 1840 és 1919 között megjelenő önéletrajzi írásokat. A vizsgált szövegtípust a szerző valójában öngazolásoknak nevezi, mert ebben a sajátos szövegtípusban úgy keverednek a diszkurzív gyakorlatok elemei, hogy az olvasók az önéletrajzi történések sorai között olvasva ismerik meg a nőmozgalmi szereplők hitvallását a női és politikai identitásuk konfliktusáról. Mint von Hammerstein (2013) is rámutat ezek az írások aktívan formálták a nőpolitikai diszkurzust, hiszen a szerzőnők csak látszólag maradtak meg az ún. privátszféra eseményeinél, pontosan ezeken keresztül tudtak kilépni a nyilvános-társadalmi diszkurzusba és hangot adni politikai meggyőződésüknek. Louise Aston, Hedwig Dohm, Frieda von Bülow és Käthe Kollwitz önéletrajzi elemeket tartalmazó, gyakran egyes szám első személyben megírt esszéiben egyre erősebben halljuk a nők általános és politikai szavazati jogáért harcolók hangját, akik igazságukat sajátos diszkurzív gyakorlat megteremtésével is próbálták kivívni. Ennek egyik szép példája az, hogy az önéletrajzi írások önreflexióit politikaivá tették (Von Hammerstein 2013).

Stange-Fayos (2014) a *Die Frau*²⁰ (1893-1914) szövegeinek konstrukciós gyakorlatát elemezte. Munkája a lap diszkurzív gyakorlatának és a laptól eltérő nőpolitikai koncepciót képviselő szerzők közötti vita összefüggéseinek feltárására irányul. Ez a lap ugyanis a korai német nőmozgalmak mérsékelt szárnyának volt a programadó sajtója. Stange-Fayos (2014) elemzése a a kritikai diszkurzuselemzés segítségével igyekszik felmutatni, miben különbözik a *Die Frau* számaiban folyó diszkurzus retorikája, ha a lapban publikáló nők olyan férfikkal vitatkoznak, akik a nők emancipációjának ellenzői, vagy ha a nőmozgalom radikális szárnyának női publicistáival szállnak vitába saját, mérsékelt álláspontjuk megvédésére. Stange-Fayos (2014) elemzésében ezt a szempontot különösen Helene Lange írásaiban veszi figyelembe, aki a lap számára „határozott vonalvezetésű”, gyakorta támadó jellegű, de következetes retorikai lépéseket dolgozott ki. Helene Lange koncepciója a lassú, megfontolt emancipációs törekvéseken alapult, aminek teljes mértékben megfeleltetni kívánta a lap beszéd- és diszkurzusmódját is. Az említett vizsgálat szerint Helene Lange a nőmozgalom mérsékelt szárnyának törekvéseit a férfikkal való vitában kevésbé érzelm dúsán, tárgyilagosabb és kevésbé harcias hangvétellel próbálta meg elfogadtatni, míg a radikális nőmozgalom híveivel szemben

²⁰ A lapot az indulásától kezdve 1933-ig a Német Nőegyletek Szövetsége adta ki, majd egészen megszűnéséig (1944) Helene Lange és Gertrud Bäumer. A lap a német nők polgári rétegeit szólította meg, bizonyos tekintetben konzervatív eszmélet képviselt, de előmozdította a nők szavazati és választási jogának kivívását Németországban.

nemcsak a keményebb hangvételű elhatárolódás stratégiáját követte, hanem a velük való összecsapásban retorikájának súlypontja a racionális érveléstől fokozatosan eltolódott az érzelmeken alapuló argumentumok felé (Stange-Fayos (2014).

A Magyarországon kiadott női érdekeket képviselő lapok is számos kutatás tárgyát képezik. Az egyik első fontos munka Nagyné Szegvári Katalin könyve, amely *A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban (1777-1918)* címmel jelent meg 1969-ben. Bár ez a könyv nem elsődlegesen a nőkérdéshez kapcsolódó sajtó kialakulását tárgyalja, rávilágít, hogy a nőmozgalmak hatása főként a „nőemancipációs irodalom” kialakulásában érezhető és mindenképp előtt a „nőkérdés” körül a sajtóban kibontakozó diszkurzus eredménye. Nagyné (1969) az első hazai nőegyletek megalapítása, a feminista mozgalmak jelentkezése, a szociáldemokrata, a keresztény-szocialista nőmozgalom kezdetén megjelenő sajtótermékeket vette forrásként elő, hogy megállapítsa milyen argumentáció mentén haladt a vita. A nők művelődéshez és oktatáshoz való jogainak kivívása mentén egyrészt kibontakozott egy olyan argumentum, amely a nőkérdést kultúrkérdésként kezelte, ez volt jellemző például a *Nők Lapjára*²¹ (Nagyné 1969). A *Nők Munkaköre*²² című folyóirat kevésbé beszűkített módon, Nagydiósi (1980) szavaival „már harcosan” érvelt: a nők oktatásba való bekapcsolódása a nők emancipációjának alapfeltétele. A legprogresszívebb retorikát ebben a kérdésben *A Nő és a Társadalom* képviselte, de Nagyné (1969) vélekedése szerint túlzottan „szociológiai köntösbe” öltöztetve.

Kéri Katalin (1997) a dualizmus kori Magyarországra vonatkozóan tekinti át a nőknek szóló sajtótermékeket, és azt elemzi, hogyan jutnak a közölt témák által is érvényre a nőemancipációs törekvések. Négy nagyobb témakörbe ágyazottan vizsgálódik: leánynevelés, női munkavállalás, a nők otthoni tevékenysége, a nők szabadidős tevékenységei és a divat. Kéri (1997) kutatásaiból arra következtethetünk, hogy minden témakörben „kidomborodik a nőkről való vélemények gyökeres átalakulása, a nőkép szinte teljes megváltozása 1867-től (és a megelőző időkből) 1914-ig.

A nőkép megváltozásának folyamata legteljesebben a feminista sajtóorgánumokban követhető nyomon. Ezt a folyamatot kíséri figyelemmel Kereszty Orsolya 2011-ben publikált könyvében, melynek címe: *A „Nő és a*

²¹ A *Nők Lapját* először 1871-ben adták ki, a legszélesebb magyar női rétegeket szándékozott megszólítani, összefogni és a tanulásra, a művelődésre irányítani a figyelmüket. Történetéhez és szemléletmódjához lsd. részletesebben Nagydiósi (1980).

²² A *Nők Munkaköre*, ami magát nevelési, szépirodalmi és gazdasági közlönyként definiálta, a *Nők Lapjával* közel azonos időben jelent meg és a Wohl testvérek lapja volt, haladó szellemben képviselte a nők hivatáshoz való jogát. A lapról bővebb méltatást lsd. Nagydiósi (1980).

Társadalom” a nők művelődéséért (1907-1913). Erre a folyóiratra nézve is igaz tehát a megállapítás, hogy művelődés kérdéskörének megtárgyalásából nőtte ki magát az a diszkurzív mód, amely a nemek társadalmi szerepeit szélesebb kontextusba ágyazottan tette vita tárgyává: a házasság újraértelmezése, a „női munka” fogalmának átértelmezése, a nő reprezentációja a művészetekben és a tudományokban, a magyar jogrend átkeretezésére tett kísérletek a nő- és az anyavédelem szempontjából. Azok a diszkurzív stratégiák, amelyeket a folyóirat a változóban lévő társadalmi nemi szerepek leírására kialakított, jelzik, hogy szemantikai értelemben véve a „női szörnyetegek”, vagyis a feministák saját magukra nézve gondolkodás nélkül vállalták a feminista jelzőt és össze tudták egyeztetni, olyan megszólalásokkal egy-egy vitában, amiről ma azt gondolhatnánk, hogy konzervatív jegyeket hordoz. Pontosán ez történt a Jászai-Glücklich vitában is, melyet Kereszty (2012) is elemez. Jászai Mari kétségbe vonta a női egyenjogúsítás lehetőségét, és ezért hasztalannak ítélte az érte folyó küzdelmet is, míg Glücklich Vilma válaszában „*nőies, majdnem azt mondhatnám lányos finomsággal és tapintattal*”²³ fejtette ki, hogy a nő „*lényegé*” ugyanaz, mint a férfié, tanulni, művelődni, fejlődni, ez pedig azt jelenti, hogy az egyenlő célokhoz egyenlő jogok tartoznak.

Diszkurzusgyakorlatok a régmúltban

A Nő és a Társadalom című folyóirat bemutatása. Magyarországon a nőmozgalmak felerősödésének egyik legfontosabb jele az volt, hogy a nőszervezetek, köztük a feminista szerveződések is, saját lapot adtak ki. Magyarországon az első olyan orgánus, amely nevében is vállaltan hirdette feminista meggyőződését az 1906 és 1907 között megjelent egyesületi hírmondó, a Glücklich Vilma által szerkesztett *Feminista Egyesület Értesítője* volt (Kéri 1997). Ezt a hagyományt követte később az egyesület hivatalos sajtóorgánusaként *A Nő és a Társadalom*, amelynek folytatása a *Nő* 1913 és 1917 között jelent meg. *A Nő és a Társadalom*²⁴ 1907-ben jelent meg először, és a Feministák Egyesületének, illetve a Nőtisztviselők Országos Egyesületének hivatalos közlönye volt, Bedy-Schwimmer Róza szerkesztésében. 1912-ben csatlakoztak a kiadók és terjesztők köréhez a nagyváradi, szombathelyi, temesvári és az aradi nőtisztviselői egyesületek is, valamint a *Férfiliga a nők választójoga érdekében* c.

²³ vö. Szász Zoltán hozzászólását a vitához, lsd. Kereszty (2012), ill. az idézet forrását Kereszty (2012: 195)

²⁴ A [folyóirat számai elektronikusan](#) hozzáférhetőek a Magyar Társadalomtudományi Digitális Archívumban, illetve nyomtatott formában az Országos Széchényi Könyvtárban, az 1. évfolyam első száma 1907. január 1-én jelent meg, a legutolsó szám pedig a 7. évfolyam 12. száma volt (1913. 12.1.). A folyóiratot Budapesten az Athenaeum Nyomdában nyomtatták, raktári jelzet: H. 7.857. A lapszámok az OSZK mikrofilmtárában is hozzáférhetőek, azonosító: FM3/8763. A lap elérhető még az [Elektronikus Periodika](#) archívumán keresztül is.

szervezet képviselői. A lap jogutódja *A Nő*²⁵ című feminista folyóirat, amelynek első száma a laptulajdonosként is bejegyzett Feministák Egyesülete kiadásában 1914-ben jelent meg. A felelős szerkesztő Bédy-Schwimmer Róza volt, a szerkesztésben Szikra (gróf Teleki Sándorné) és Pogány Paula működtek közre. A folyóirat, melynek történetét (indulását, névadását, céljait és fogadtatását) részletesen bemutatja Kereszty Orsolya (2011) munkája, 1917. december 15-én a jelent meg utoljára. A *Nő és a Társadalom* célkitűzéseit reprezentálja az alábbi, Schwimmer Róza tollából származó idézet, amely a folyóirat 1907. évi duplaszámában jelent meg:

Feladatunk legnehezebb része a teória és a gyakorlat szolgálatának összegegyeztetése: a mozgalmunk teóriáját ismerő és a tájékozatlanabb közönség egyenlő kielégítése. A tudományt szolgáljuk, de a gyakorlati célokat is ki kell domborítanunk, viszont a gyakorlati szempontokat nem szabad a tudományos kutatás rovására előnyben részesítenünk. Akár gyakorlati, akár tudományos, akár ideális fegyvert használunk, a cél egy: a nő egyéni, társadalmi, jogi felszabadítása.

A *Nő és Társadalom* szerény külsejű folyóirat volt, amelynek címében *A Nő* rész mindig nagyobb betűvel volt szedve, mint *a Társadalom*, és már az első számtól világosan kijelentették, hogy a kiadásban közreműködő egyesületek hivatalos közlönyeként definiálják magukat. A lap első részében a fontosabb cikkek és hozzászólások egy vitához akár többféle betűtípussal és szedési technikával is követhették egymást, míg a *Glosszák* rovatban a fontosabb és aktuálisabb nőmozgalmi rövidhírek jelentek meg. Ezt ismét vitaindító, illetve a megkezdett vitákba bekapcsolódó, a vitaindító értekezésekre reagáló írások követték. Ezután általában a *Szemle* következett, amelyben lezajlott eseményekről adtak számot a szerkesztők. A két egyesület hírmondói utáni reklámfelületen hirdethették meg a nőkérdéssel kapcsolatos könyveket, előadásokat stb. azok, akik a szöveg közlésének díját megfizették és birtokolták a szerkesztők jóváhagyását is.

²⁵ A [folyóirat számai elektronikusan](#) hozzáférhetőek a Magyar Társadalomtudományi Digitális Archívumban, illetve nyomtatott formában az Országos Széchényi Könyvtárban, a lap számai 1914 és 1928 között jelentek meg, kiadta a Feministák Egyesülete, raktári jelzet: HB. 6.749. Az első szám 1914. január 5-én jelent meg, a legutolsó az 1927/1928-as különszám volt. A lap többször is szünetelt, így például nem jelent meg 1920 októberében, 1921 decemberében, 1923 karácsonyán, 1923 és 1926 között több hosszabb szünet is volt a lap kiadásában. A lapszámok az OSZK mikrofilmtárában is hozzáférhetőek, azonosító: FM3/6298.

1. kép

A Nő és a Társadalom fejléce (forrás: mtd@)

A Nő és a Társadalom diszkurzív gyakorlatai

Mint ahogyan a magyar nő történeti kutatások számos munkája (Kereszty 2010, 2011, Nagyné 1969) kiemeli, a nőkép-alkotás szorosan összefonódott a nők választó- és művelődési jogáért való küzdelem paradigmájával. Az első magyarországi feminista lap (*A Nő és a Társadalom*) társadalomtörténeti szerepe a progresszív nőkép megkonstruálásában ragadható meg. Ez a havonta megjelenő folyóirat a nőemancipáció szócsöveként definiálta magát, s indulásától kezdve küzdött a hagyományos nőkép ellen, több cikksorozatban reflektálta a kor nőképét, és tett kísérletet arra, hogy kialakítsa és közvetítse a saját „feminista” nőképét. Ez a nőkép a leggyakrabban a következő jelzőket mutatta fel: művelt, öntudatos, felszabadított, bátor, harcos, erős, szenvedélyes, nyílt, független. A lap második számának címlapján olvasható cikk a *Női szörnyetegek* címet viseli (1907. február). Az írás felveszi a harcot az ellen a szóképpel, hogy a művelt, tanult és okos nőt a férfitársadalom szörnyetegnek tekinti. A korabeli nőkép lesz tehát a vita kiindulópontja, éles kritikával bírálva, hogy milyennek látták a XX. század elején a férfiak a nőket, s mindez szolgál egy olyan diszkurzív és projekciós felületként, hogy a lap női publicistái reagáljanak a kor eseményeire, kifejtsek véleményüket a kor irodalmi alkotásaiban megrajzolt nőképekkel kapcsolatosan, állást foglaljanak a kor „tudományos” diszkurzusában értelmezett nő-fogalommal szemben, és a „női természetből” kiindulva bebizonyítsák, hogy a nők és a férfiak közötti különbségek szociális eredetűek. A nőkép tudatos megkonstruálásában ezért nagy szerepet kaptak a nőmozgalmi írások is (pl. Bedy-Schwimmer Róza: A nő szerepe a társadalom átalakításában, 1907. július), mert ezek is azt az érvelési módot támasztották alá, hogy a „természetes” különbségek nem is olyan természetesek. A női szerepköröket és feladatvállalásokat szociális szempontból elemző írások nyomán kibontakozott az a kritikai diszkurzus, amelynek keretében a nő fogalmának újraértelmezése is helyet kapott (pl. a szexuáletikai vélemények érvelésében szerepet kapott a *hűségese nő* metaforája, ld. pl. 1907. 1. évfolyam glosszáit, ami nem mondott ugyan ellent az általános nő-fogalom központi

attribútumának, mégis a szexualitás tekintetében új alapokra tudta helyezni a nő fogalmát, hiszen a szexualitást a nő aspektusából tárgyalta).

A Nő és a Társadalom, illetve *A Nő* hasábjain a nőkép formálásának két nagyobb diszkurzusa körvonalazódik. Az egyik szerint a nőnevelést tekintették a nőkép-formálás legfontosabb eszközének, és úgy vélték, hogy a nőnevelés hatására megváltoztatható, és részben már meg is változott nőkép. Ezért a legtöbb nőképre vonatkozó leírással a nők nevelésével és iskoláztatásával kapcsolatos cikkekben találkozunk. A diszkurzív gyakorlat pedig a férfiakkal való vitában bontakozik ki a legerőteljesebben. Szépen példázza ezt Perczelné-Kozma Flóra „Alsóbbrendű lény-e a nő?” című írása (megjelent: 1908, 2. évf. 11. szám). Az érvelés ironikus hangvétele a provokatív címadáson túl már a cikk alapvetésében is implikálja, hogy a férfiak feltevése a nők alacsonyabb rendűségéről áltudományos kérdés:

Egy ismert és kiváló szellemű író tudvalevőleg nemrég egy cikket adott közre, melyben a léghajóban teázó szecessziós hölgyekre hivatkozva, teljes határozottsággal állítja, hogy igaza van régi ösztönszerű sejtelmének, mely egész életében tökéletlenebbnek és alsóbb rendű teremtménynek érezte a nőt a férfinál. Miután az író csakugyan és tagadhatlanul kiválóságánál fogva közismert, kötelességünk, hogy női részről is komolyan és hosszabban — minden gúny vagy cinizmus nélkül — reflektáljunk írására és határozott tévedését kötelességszerűen eloszlassuk.

A cikk a különböző nőtípusok szembeállításával, a feministák által el nem fogadható női magatartásformák ostromozásával indít, majd bemutatja a tradicionális nőkép tarthatatlanságát:

A régi tradíció szerint a nő ne okoskodjék, ne töprengjen, ne szóljon bele a „férfiak dolgába”, mert csak akkor nőies, ha tudatlan, gondtalan s egyedüli kötelessége tetszeni, férjhez menni és azután természetesen példás feleségnek és anyának lenni, ki akkor éri el tökéletessége tetőpontját, ha „minél kevesebbet tud róla a világ”!

Az esszé további részében azt fejtegeti, miért hamis érvelés a nőtől számon kérni, hogy alacsonyabbrendű, mert ez nem a nők alapvető tulajdonsága, hanem az adott társadalmi helyzetének az ismérve:

(...) a férfi vezetése alatt álló társadalom logikájára hivatkozom: íme a nőt divatcikknek, magát mutogató és kínáló férj-vadásznak, üres bábnak nevelték — s mégis rossz néven veszik tőle, hogy nem „magasabb” lény.

A változás, a változtatás lehetőségét a feminizmus magában hordozza ugyan, de egyetértésben és egyenlőségben a férfiakkal. A szerző végső érvelésében az bizonyítja, hogy a nők azért is megérdemlik az egyenlőséget, mert ők sohasem kérték számon a férfiaktól azok erkölcsi hanyatlását. A férfiak erkölcsi értelemben véve nem állhatnak a nők felett, véli a szerző, mert a tökéletes erkölcsiség az egyenlőségen alapszik, és a férfiak ezt megtagadták a nőktől. Egyértelmű tehát, hogy a nő, aki az egyenlőséget akarja kiharcolni, egyben a „magasabb” embert is képviseli.

Megemlítendő azonban, hogy az erkölcsi kérdéseket, vagy a nők és a férfiak különbözőségét tárgyaló cikkek teljesen függetlenek a testkép-konstrukcióktól, azaz a lehető legkevesebb utalást teszik a nemek testi adottságaira, sokkal inkább a társadalmi szerepekből levezethető attribútumokról van szó (pl. a szerénység, a gondoskodás és betegápolás, karitatív tevékenységek, mint női attribútumok határozódnak meg). Jó példa erre Pogány Paula esszéje, amelynek első része a *Test kultúrája* címmel jelent meg 1908-ban a lap 2. évfolyamának 4. számában. A cikkben az argumentáció lényegét az ironikusság álcája mögé bújtatja a szerző:

A leánynak illik otthon ülni, illik harisnyát foltozni, illik slingelni, festeni, kötni és bársonyt égetni. Nem illik pl. a tisztviselőnőnek napi 8-10 órai ülés után este egy kicsit sétálni, ellenben illik mindenféle foglalkozást űző nőnek hazarohanni, hogy otthon vagy folytassa az abbahagyott slingelést és bársonyégést, vagy pedig újból neki álljon a munkának és segítsen háziasságának demonstrálására az otthoni teendők elvégzésében.

A másik diszkurzus a nő társadalmi helyzetén és ezzel párhuzamosan jogi státusán keresztül formálja a nőképet, s próbálja meg érvényesíteni az *új nő* (kevesebbszer: *új asszony*) terminus bevezetése és használata által is a nő új, feminista szempontú társadalmi definícióját. Ez utóbbi típusú diszkurzusmintázat erősebben érhető tetten a külföldi szerzők írásaiban, amelyeket a folyóirat fordításban rendszeresen közzétett (pl. Henriette Fürth írásait több lapszám is közölte 1910 és 1911 között). A fordításban olvasható szerzők írásainak hangvétele általában radikálisabb, kérdésfeltevésük provokatívabb, mint a magyar női szerzőké.

Nagyné Szegvári Katalin (1969) rámutatott, hogy a laptól többen is azért határolódtak el, mert a radikálisabb külföldi szerzőktől átvett érvelési módot a magyar szerzők is mintának tekintették. Mindazonáltal a magyar szerzők által megteremtett feminista diszkurzív tér különbözik az angol, a német vagy az osztrák nőmozgalmak diszkurzivitásától. A különbség a vitafolyamokban ott húzódik meg, hogy a magyar szerzők túlzott szerepet és jelentőséget tulajdonítottak a saját meggyőződésüknek, s ezért érvkészletük idővel szubjektívvé és egyoldalúvá vált (Nagyné 1969). A szenvedélyes

hangvételre valóban sok példát találunk, különösen azokban az írásokban, ahol a női szerepek specifikumainak a meghatározása az írás célja:

A nőt anyai mivoltánál fogva a faj minden sebe saját testén égeti; ő alaposabban, intenzívebben fog gondoskodni a kicsinyek, a még meg nem születtek sorsáról, mint a férfi. (Szegevári Sándorné: *A nő zsenialitása, Nő és Társadalom*, 1911, október)

A tárgyilagosabb beszédmód a nőkérdést meghatározó diszkurzusokban a politikai indíttatású véleménycserékben van jelen, de itt sem ritka, hogy a női szerzők cikkeiben megjelennek a személyes tapasztalatok, a saját sorsot példázó történetek. A nők művelődését, választójogát követelő írások számának növekedését, és ezzel együtt a hangnem radikálisabbá, az érvelési mód objektívebbé válását a *Nő* hasábjain figyelhetjük meg. Ennek egyik leghatározottabb jele a feminizmus, mint terminus és mozgalom, a feminista mint jelző sűrű előfordulása a címekben és a szövegekben. Átlagosan 30-50szer szerepel a *Nő* valamennyi számában a feminista mint jelző, és 10-30szor említik a feminizmust. Ezt az érvkészletet egészíti ki a „női emancipáció” fogalmának argumentumként való bevezetése is. E fogalmak, szókapcsolatok gyakori használata azonban nemcsak a feminista szempontú érvelés mutatói, hanem szerves részei egy megújult kulturális és szociális argumentációnak is. Míg *A Nő és a Társadalom* a feministákat kívánta megszólítani, addig a *Nő* szélesebb terepre lép ki és a feminizmust, mint általános kulturális és szociális érdekeket, a közös női érdekeket és szempontokat képviselő mozgalmat mutatja be, hogy minél szélesebb rétegeket szólíthasson meg.

Hogy sikeres volt-e a kezdetben merészebb, és később visszafogottabb beszédmód? Nagyné Szegevári Katalin (1969) véleménye szerint a kezdeti ellentámadásba lendülő beszédmód elhalványulásával a lap is csatlakozott a hazai nőemancipációs diszkurzus tradicionálisabb irányvonalához, és a feminista nézőpont ellenére a nőnevelés és a nőképzés kérdését helyezték előbbre a nők politikai jogainál. Ez pedig átalakította a nőképpel kapcsolatos munkát. *A Nő és a Társadalom* és később *A Nő* oldalain is egyre több olyan cikk jelent meg, amelyik „kulturkérdésnek” tekintette a feminizmust, és azt sugallta, hogy a mozgalom célja a nők művelődének, szociális helyzetének és munkába állásának támogatása, nem pedig mélyreható társadalompolitikai változások előidézése.

A *Nő* számaiban emellett a beszédmód mellett szép számmal találhatunk olyan argumentációs mintákra is példát, amelyben összekapcsolódik a feminizmus, a kultúra és a politika. Jól példázza ezt az 1914. február 5-ei számban megjelent *A feminizmus kiskátéja* is, melynek alcíme: *Feleletek apró ellenvetésekre*. Ennek érvkészlete arra épül, hogy a női szociális

érzékenységnek és segítőkészségnek, mint a női princípiumot meghatározó argumentumoknak van helye a politikában, és pont ezen két alapvetően nőinek mondott tulajdonság alapján vívhatják ki a nők a szavazati jogot. Ez a két attribútum kétségkívül érzelmekhez kötött. Ez is indokolja a szövegekben azt a retorikai fordulatot, hogy bár egyre explicitebben fogalmazódnak meg a nő „társadalmi kultúrfeladatai” (segítségnyújtás a rászorulóknak, gyermeknevelés), egyre több emocionális alapokon nyugvó érveléssel és személyes tapasztalat bevonásával igyekeznek ezt alátámasztani. Ezen érvelés mentén azonban éppen a nyugati retorikai példa ellenkezője valósul meg: a közüggé tett „nőügy” ismét magánüggé válik. A cél, hogy az érzelmeket kiváltó és a saját tapasztalatokat ismerő „*tucataszony*” is megismerje a feminizmust, és megértse, hogy a tanulás, a munka és szavazati jog nem kiváltság.

Később a háború és a fenyegetettség érzése is összekapcsolódott a nőemancipációval, ami ahhoz vezetett, hogy lassan feladták azt az érvelési módot, hogy nőneveléssel megoldhatók a problémák. Nyilvánvaló, hogy a háborús események és a feminizmussal szemben felerősödő hangok is hozzájárultak, hogy a *Nő és a Társadalomra* jellemző ironikus, szubjektívebb hangú vita szinte eltűnt a *Nő* írásaiból. Helyét határozottabb és keményebb hangvételű írások vették át, amelyekben a női jogokat emberi jogként interpretálták, példának tekintve más európai országok gyakorlatát (Ld. pl. „Mit üzennek francia asszonytestvéreink?”, 1915. szeptember 15.)

A békevágy és a szabadság fogalma elvezet a *Nő* számaiban olvasható írásokban oda, hogy a feminizmus mint társadalmi nézőpont és nemcsak mint individuális meggyőződés jelenik meg. Ezt példázza szinte valamennyi írás, ami a *Nő* első oldalán jelent meg az *Élet beszél* című rovatban.

Összegzés

Első feminista lapunknak nagy szerepe volt abban, hogy a XX. század elején Magyarországon is átformálódjon a nőkép. A tradicionális, a nő alacsonyabb rendűségét alátámasztó nőképet a szerzők sikeresen bomlasztották, mert írásaikban explicitté tudták tenni a nők társadalmi szerepvállalását, ki tudták alakítani a saját mozgalmi retorikájukat. Céljuk ezzel az volt, hogy (feminista) öntudatra ébresszék a nőket, újraértelmezzék a nő fogalmát. Ebben a lap indulásakor a legnagyobb szerepet a nők önállóságának és önfenntartásra való képességének a hangsúlyozása játszotta, később a háború retorikai hangsúlyeltolódást hozott magával: A *'barcos amazon-retorika'* a háttérbe szorult és egyre hangosabb lett a *'feminista anya'* hangja.

A *Nő és a Társadalom*, és A *Nő* fennállásának néhány éve alatt megszületett a feminista beszédmód. Ez a retorika elutasította, hogy a „*nő nemi*

lény”,²⁶ akinek életét a neme határozza meg, hiszen a tudatos reflektáció igényével kritizálták a kor elfogadott nőképét, áltudományos diszkurzusát, és dolgoztak ki érveket a feminizmust ellenzők meggyőzésére. Ennek az egyik szemléletes példája a kiharcolni íge szinonimájaként a *kiküzdési* ige gyakori használata. Világossá tudták tenni sok nő számára: „*A nőknek most már mozognia kell!*”²⁷ Ezzel párhuzamosan erősödik fel a kritika hangja is, és nemcsak a nőmozgalmat ellenzőkkel szemben, hanem a konzervatív női mozgalmakkal szemben is. A *Nő és a Társadalom* utolsó évfolyamában élesedik a hangnem a feminizmust nem támogató nőkkel szemben, akiket csak „*sült klerikális dámáknak*” neveznek. Ezekben a folyamatokban alakul át fokozatosan a kezdeti magyarázó és személyes tapasztalatokra alapozó hangnem radikálisabb narratívákká, amelyekben a személyes élmények közvetítésének ugyanolyan fontos szerepe van, mint a kezdetekben. Az individuális hangnem továbbra is a meggyőzés legfontosabb eszközéül szolgál.

Diszkurzusgyakorlatok a közelmúltban

A Nőszemély lap bemutatása. Újabb politikai lehetőség csakis az államszocializmus felszámolása után, a rendszerváltás kapcsán adódott arra, hogy feminista lap alakulhasson. 1991-1998 között jelent meg a *Nőszemély*²⁸ című feminista lap, a Feminista Hálózat gondozásában és terjesztésében. Az első két lapszám felelős szerkesztője Wank Katalin volt, akitől később a stafétabotot Acsády Judit, Elekes Irén Borbála, Bullain Nilda és Bozzi Vera vették át. Ez a lap részben követte, részben pedig megújította azokat a retorikai és diszkurzív stratégiákat, amelyeket a *Nő és a Társadalom*, illetve a *Nő* c. lapok képviseltek.

A lap diszkurzív gyakorlatai

A *Nőszemély* című lapnak újra meg kellett küzdenie a feminista beszédmód megszületéséért. A lap célja az volt, eloszlassa a feminizmussal szembeni félreértéseket és tudatosan felvállalja a feminista gondolkodás alapvető kérdéseinek és válaszainak közérthető megfogalmazását. A lap első száma 1991. szeptemberében jelen meg, és a szerkesztői oldalon bevezetés gyanánt a nőszemély szó értelmezésével üti meg azt az alaphangot, amely az első (és utolsó) modern magyar feminista lap tizenhárom számára oly

²⁶ Szófordulat az 1914. február 5-ei számban megjelent *A feminizmus kiskatéja*”-ból.

²⁷ Utalószöveg az 1914. február 5-ei számban megjelent *A feminizmus kiskatéja*”-ra.

²⁸ A lap számai digitálisan elérhetők a [Nőkért Egyesület](#) honlapján, illetve a lap számai nyomtatott formában is olvashatók, kézbe vehetők az Országos Széchényi Könyvtár törzsgyűjteményében a HB. 5960-as raktári jelzet alatt. A lap első száma 1991 szeptemberében jelent meg a Feminista Hálózat kiadásában és terjesztésében, és egészen 1998-ig működött rendszertelen megjelenési struktúrában.

jellemző: egyértelmű fogalmazásmód, harcoság, a meggyőzés szándéka és a szókimondás.

E retorika hagyományai felfedezhetők a *Nő és a Társadalom*, illetve a *Nő* számaiban, és a két lap helyzetének hasonlósága is nyilvánvaló. A hasonlóság nemcsak a feminizmus elismeréséért vívott és retorikailag tudatosan tervezett beszédmódban rajzolódik ki, hanem a felvállalt tematikákban is: a női tapasztalatok társadalmivá tétele, a feminizmus beszédmódjának hazai kontextusban való kidolgozása, a feminista beszédmóddal szembeni előítéletek leküzdése. A *Nőszemély* tematikájában újra nyíltan és határozottan beszélt olyan nőkkel kapcsolatos kérdésekről, mint az abortuszhoz való jog, a prostituáltak orvosi ellátása, a nők részvétele a politikai döntéshozatalban stb. Az elődlapok (*Nő és a Társadalom*, a *Nő*) is ezeket a tematikákat dolgozták fel, és tették közérdekűvé, és épp úgy megpróbálták meghatározni, mi a feminizmus, ki a feminista és mi jellemző a feminista nőkre, mint a *Nőszemély* a 20. század végén. A *Nő és a Társadalom* és a *Nőszemély* szerkesztői is megtapasztalhatták, hogy a hagyományosan nőinek tekintett témák feminista szempontú interpretálásán keresztül lehet meggyőzni a nőket arról, hogy emancipációjuk érdekében vállalniuk kell a feminista jelzővel történő megbélyegzésüket. A *Nőszemély* is célul tűzi ki a saját kora legitimált nőképének bomlasztását, és egy új, a rendszerváltás utáni, haladó feminista szellemű nőkép kialakítását. Ehhez pedig újratereztik és felélesztik azokat a retorikai stratégiákat, amelyek a *Nő és a Társadalomra* is jellemzőek voltak.

A *Nőszemély*nek valójában majdnem ugyanazokkal az előítéletekkel kellett felvennie a harcot, mint a *Nő és a Társadalom*nak, pl. a feminista nem azonos a férfigyűlölő nőről alkotott sztereotípiával vagy a feministáknak nem célja, hogy a feminizmussal mint politikai és társadalmi mozgalommal anarchiát hozzanak létre. A *Nőszemély*nek újra bizonyítania kellett a feminizmus létjogosultságát, ehhez pedig elengedhetetlen volt, hogy ismeretterjesztő jellegű cikkeket is közöljenek (pl. az első számok visszatérő témája az abortusz törvényi hátterének az elemzése, szociológiai vonatkozásainak a bemutatása, illetve a lap második számában bontakozik ki a női egyenjogúságról szóló, a lap fennállását végigkísérő téma).

Azért, hogy ellenérveket sorakoztathassanak fel a vádakra, mely szerint a feminista kozmopolita szörnyeteg, véresszájú terrorista, elődeikhez hasonlóan azt a stratégiát választották, hogy beszámolókat közöltek a feminizmus nemzetközi állapotáról és számos híres feminista cikkét jelentették meg fordításban (pl. Szántó Andrea beszámolója az ausztriai feminizmusról a lap 2. számában, 18-21. oldal). A *Nő és a Társadalom*hoz hasonlóan a család, a hagyományos női és férfi szerepek értelmezése felől megközelítve próbálták meg megszólítani a nőket, mert ez a stratégia, úgymond, személyessé tette a feminizmust, és kézzel fogható közelségbe

helyezte a célokat, halandó emberként mutatta be a feministákat, és ami a legfontosabb: a személyes élmények szolgáltak a mozgalom központi érvkészleteként. A folyóirat első számában például Judy Syfers a feleség és az anya fogalmának, szerepének feminista szempontú újraértelmezésére tesz kísérletet. A szöveg érdekessége, amely a provokatív *Miért kell nekem egy feleség?* címet viseli, hogy hol a nő, hol a férfi pozíciójából szólal meg, és mintegy párbeszédet alkot a két nem között, és dialógust nyitva a címdoldalon szereplő még provokatívabb kérdés felé: *kinek kell még feleség?*

A *Nőszemély* is célul tűzte ki, hogy felveszi a harcot az olyan előítéletekkel szemben is, hogy a feminista nem a családot felrobbantó bomba (ugyanaz a metafora gyakran olvasható a *Nő és a Társadalom* cikkeiben is), hanem a rendszerváltás utáni emancipált nő jelzője. A *Nőszemély* ellenstratégiái között szintén megtaláljuk a finoman átszótt humort, a karikatúrákat, a szépirodalmi, főleg verses válaszokat a feminizmussal szembeni tévhitek kapcsán. De a tévhitek eloszlatása érdekében a *Nőszemély* is a leggyakrabban a tudományt hívta segítségül. A tudományos diszkurzusba is éppoly hevesen avatkoztak be, mint elődeik. Ebből a célból leköszöltek számos fontos, 1990 előtt külföldön megjelent feminista állásfoglalást, nyilatkozatot és beszédet. A *Nő és a Társadalom* és a *Nőszemély* közötti további közös vonás, hogy cinizmusra cinizmussal válaszoltak. A meggyőzés egyik fontos retorikai eleme a lap által preferált szatirikus megközelítési mód. Jó példa erre a 3. számban Győri Adél írása, *Szeretünk, Barbie* címmel (9-11. oldal), amelyben a szerző a nőképet a „*Barbie-identitás*” fogalma felől interpretálja és nyilvánvalóvá teszi, hogy a nők éppúgy játékszerek, mint a kislányok kezében a babák, s ennek a női identitásnak az elfogadásában éppen a babázásnak van nagy szerepe.

A *Nőszemély* feminista lap szerkesztőinek és cikkíróinak nagyon fontos stratégiája volt az egyértelmű önmeghatározás is. Megnyilvánult ezt például abban, hogy minden szám elején idézik a Magyar nyelv szótárából a nőszemély definícióját: nőszemély = megvetéssel említett nő. A megvetés és a kirekesztettség tudatos felvállalásának stratégiája, hogy az előlapokhoz hasonlóan explicit kimondják, hogy egy feminista lap munkatársai, és erre kimondottan büszkék is. Az elődök hagyományaihoz nemcsak abban ragaszkodnak, hogy a feminizmust történeti perspektívában szemlélik, és példaképpen idézik a nőmozgalmak résztvevőit (pl. szüfrazettek), hanem számukra a feminizmus „*régi új bit*”. A nőszemély szó jelentésének felidézése után a lap első oldalán mindig a következő hivatkozás áll: „*Ezt a lapot női személyek írják.*” Retorikai tekintetben ezt a különbségtételt egy többszörös negációt tartalmazó, szépen ívelő identitás-meghatározás követi: a vitában részt vevő szerkesztők, szerzők és fordítók: nem kislányok, nem folytonosan valaki felügyeletére utalt gyámoltalan lények, nem eladó lányok, hanem gondolkodó nők, akik nem nőstények, és nem a férfiak vérét szívó vámpírok,

hanem a traktoroslány ideáljával szakítani akaró, a függőségből kilépő önálló akarattal rendelkező nők.

Ez az önmeghatározás a korábbról, az elődök tollából már jól ismert harcos retorika használatát tételezi fel, és a küzdelemmel kapcsolatos metaforák felidézését: béklyó, harc, lánc, bilincs, háború, kitörés a fogságból, szabadság. Ezt a stratégiát elsősorban azokban a párhuzamokban fedezhetjük fel, amikor a cikkek a régi idők feministáinak sorsát azzal a céllal idézik fel, hogy rájuk hivatkozva követeljenek maguknak és meggyőződésüknek létjogosultságot. Az örökség tudatos felvállalása mellett kap fontos szerepet a kor problémáinak értelmezése is, elsősorban az aktuális nő- és férfiképeken, a nő és a férfi viszonyán keresztül. Ezzel foglalkozik például Bullain Nilda írása az 1994-es évben, a lap 4. számában. Az írás címe (“A nagy kliségyár”) is jól példázza, hogy a lap ars poétikája a nemi szerepek értelmezése és ezen keresztül a nőknek (és a férfiaknak) útmutatót adni saját identitásuk megértéséhez. A női identitások feminista szempontú diszkurzusa is állandó téma a lapban, összekapcsoltan az életkor, a foglalkozás, a feleség- és az anyaszerep okozta változásokkal. A női szerepek, valamint a feminista nő(k) mint identitásjelző megértéséhez a lap 5. számában megjelenik a *Férfitér* című rovat is. Ez azért fontos, hogy ne csak a vélemények ütközhessenek, hanem a látótér is legyen kiegyensúlyozott.

Az új női szerepek megkonstruálásában a lapban megjelent írások határozottan visszautasítják, hogy a nőt csak tárgyiasult pozícióban és csak az áldozat szerepébe kényszerítve definiálják. A nő szubjektum, ágens szerepének a hangsúlyozása a társadalmi és az individuális döntések meghozatalára is vonatkozik. A nők elleni erőszakkal egy teljes duplaszám foglalkozik (1995, 6-7. szám), itt retorikailag egy fontos különbségtételt kell meglátnunk: a nő, mint tényleges áldozat és a nő, mint potenciális áldozat között. A cikkek a nő mint áldozat metaforáját sokrétűen és igényesen tárgyalják: a nő a szerelem, az erőszak, a lelki terror, a boszorkányüldözés, a szexuális zaklatás és verbális bántalmazás áldozata. A cikkek többsége rámutat, hogy a feminizmushoz, mint társadalompolitikai mozgalomhoz való csatlakozás kiutat mutat a nőknek az áldozat szerepéből és az áldozatvállalás több szempontból is értelmezhető, társadalmilag meghatározott szerepköréből.

A modern feminista nőkép konstrukciójában a *nőnevelés* problematikája is ismét előtérbe kerül. A nővé nevelés kérdéseit elemzi Thun Éva cikke a 6-7. szám 22-24. oldalán, és arra a következtetésre jut, hogy a hagyományos női szerepek és ezzel együtt a hagyományos nőkép feltétel nélküli elfogadása erősíti meg a nemek közötti különbségeket. Ezek feloldásában a feminista pedagógia szerepvállalása mérföldkő lehet. A nőkép kialakításában nagy szerepet kap a szépség fogalma, a szépségipar és az, hogy a nők ebben a

felfogásban is alávetik magukat a tradícióknak. Ezeknek a diszkurzusoknak éppen az a szerepe a *Nőszemély*ben, hogy átalakítsák a nők önképét. Változást ebben a két témában is a feminizmus hatására érhetünk el, szögezük le az írások. A lap 11. számának (1997) egyik írása a magyar irodalom nőképeinek változásával foglalkozik (Kissné dr. Novák Éva: A női szerepek változása, 24-27. oldal). Az írás a mai magyar prózairodalom gyöngyszemeiben tekinti át a női szerepeket és következő típusokat állítja fel: a kifosztott, az áldozat, az álmodva cselekvő, az emancipált, az úton lévő. Ezek a típusok minden bizonnyal lefedik a hétköznapi női sorsokat is. A cikk retorikai érdekessége, hogy ezeket a nőtípusokat egyrészt a protagonisták férfiakkhoz való viszonyának, másrészt a női szerepek általuk értelmezett formáinak tükrében határozza meg a szerző.

Összegzés

A fentiekben bemutatott stratégiák segítségével a *Nőszemély* újra meghirdette a feminizmus programját, sürgette a nők (újra)ébredését, ugyanolyan hangosan és határozottan mint elődeik tették. A *Nőszemély* hasábjain nem változtak meg lényegükben a nőképek konstrukciójának szövegtípusai, eszközei és terei, s mint az egyik címlapon is olvasható: felébredni szeretnék a régi új hitet, újraértelmezni a női szerepeket, és kihangsúlyozni, hogy a női jogok nem speciális jogok, hanem emberi jogok. A *Nőszemély* hangvétele tárgyilagos, de nem érzelemmentes, közösséget teremtő és önironikus, párbeszédre invitáló, és ami lényeges: reflektálnak a férfinézőpontra is. Ápolják a feminista örökséget, tudatosan szembemennek az egyeduralgoló nőképpel a rendszerváltás utáni első pillanatban, reflektálnak a női létformákra, néha „hangerőtlenül,” de fáradhatatlanul. 1998-ra, az utolsó lapszámban azonban már hallhatóan megfáradtan szól a *Nőszemély* hangja.

Kóda

A nőképek kidolgozásának és közvetítésének kontextushű elemzése, a beszédmódok feltárása és a diszkurzust szervező nyelvi-retorikai stratégiák feltárása, a diszkurzív gyakorlatok áttekintése megmutathatja, hogy a *Nő és a Társadalom*, a *Nő* és később a *Nőszemély* számai milyen nőképet közvetítettek, és ezek hogyan alakították, erősítették vagy éppen bomlasztották a társadalmi és az individuális nőképeket. A választott nyelvi stratégiák hatékonyságának mércéje a lapok által használt diszkurzív gyakorlatok minőségében rejlik.

A fentiekben arra tettem kísérletet, hogy bemutassam a feminista diszkurzív gyakorlatokat, a *feminista nő* alakjának megteremtését. Ez a cél köti össze a régmúlt és a közelmúlt feminista lapjait. Ezek a sajtóorgánumok

tisztában voltak azzal a szerepükkel, hogy a nőképek tudatos megkonstruálásának diszkurzív tereként működnek. A nőképek értelmezése lehetőséget adott a *Nő és a Társadalom*, a *Nő és a Nőszemély* szerkesztői és szerzői számára, hogy közös nyelvi gyakorlatot alakítsanak ki, és ha csak rövid ideig is, de hallassák a feminizmus és feminista meggyőződésük hangját egy saját maguk teremtette diszkurzív térben. Ez a hang ma is hiányzik, és egy magyar nyelvű feminista lap hiányát mindannyian érezzük.

Felhasznált irodalom

- Bovenschen, Sylvia. 1976. *Die imaginierte Weiblichkeit*. Frankfurt: Suhrkamp.
- B. Gergely Piroska. 2007. *Névtani és nyelvtörténeti vizsgálatok*. Miskolc: Egyetemi Kiadó (egyetemi jegyzet).
- Butler, Judith. 2007. *Problémás nem*. Ford. Berán Eszter. Budapest: Balassi Kiadó.
- Culpeper, Jonathan. 2010. „Historical sociopragmatics.” In Andreas H. Jucker & Irma Taavistainen (eds) *Historical Pragmatics. Handbooks of Pragmatics 8*. Berlin: Mouton de Gruyter, 69–96.
- Fraser, Bruce. 1999. „What are discourse markers?” *Journal of Pragmatics* 31: 931–952.
- Frevert, Ute. 1995. „Mann und Weib”, und Weib und Mann”. *Geschlechter-Differenzen in der Moderne*. München: C. H. Beck.
- Frevert, Ute. 1986. *Frauen-Geschichte. Zwischen bürgerlicher Verbesserung und Neuer Weiblichkeit*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Huszár Ágnes. 2011. „Harminc éve Emma.” In *A nő terei*. Budapest: L’Harmattan, 173-178.
- Huszár Ágnes. 2009. „[A női test mint nemzetmetafora](#).” *Szín* 14. évf. 2.sz. 2016. szeptember 6.
- Jäger, Sigfried. 2004. *Kritische Diskursanalyse. Eine Einführung*. Münster: Unrast.
- Kereszty Orsolya. 2012. „A női szerepek tematizálása *A Nő és a Társadalom* című folyóiratban.” *Új Pedagógiai Szemle*, 62.9-10: 187-197.
- Kereszty Orsolya. 2011. *A Nő és a Társadalom a nők művelődésért*. Budapest: Magyar Történettudományi Intézet.
- Kereszty Orsolya. 2011. *Nőnevelés és nemzetépítés Magyarországon 1867-1918*. Sopron: Novum.

- Kéri Katalin. 1997. *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon*. Pécs: Pro Pannonia.
- Kinnebrock, Susanne. 2002. „Pionierinnen der Öffentlichkeitsarbeit — Das Beispiel Anita Augspurg.” *Ariadne* (Themenheft „Medien, ihre Akteurinnen und Nutzerinnen im 19. und 20. Jahrhundert“) 44: 22–29.
- Klösch-Melliwa, Helga. 2001. „Verein "frida". Einrichtungen, Angebote und Materialien.” In Helga Klösch-Melliwa et al. (Hg) *KolloquiA. Frauenbezogene / feministische Dokumentation und Informationsarbeit in Österreich. Lehr- und Forschungsmaterialien*. Wien: Hrsg. von frida. (=Materialien zur Förderung von Frauen in der Wissenschaft 11): 563–604
- Kroll, Renata, Hg. 2004. *Metzler Lexikon. Gender Studies — Geschlechterforschung*. Stuttgart-Weimar: Metzler.
- Landwehr, Achim. 2009. *Historische Diskursanalyse*. Frankfurt: Campus Verlag.
- Lindhoff, Linda. 1995. *Einführung in die feministische Literaturwissenschaft*. Berlin: Schmidt.
- Nagl-Docekal, Herta. 2006. *Feminista filozófia. Eredmények, problémák, perspektívák*. Ford. Hell Judit. Budapest: Áron Kiadó.
- Nagydiósi Gézáné. 1957. „[Magyarországi női lapok a XIX. század végéig](#).” Az *OSZK Évkönyve, 1957*. Budapest: OSZK, 193–227. 2016. szeptember 6.
- Nagyné Szegvári Katalin. 1969. *A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban (1777-1918)*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Sachse, Mirjam. 2010/2011. „Von »weiblichen Vollmensch« und Klassenkämpferinnen: Frauengeschichte und Frauenleitbilder in der proletarischen Frauenzeitschrift »Die Gleichheit« (1891–1923).” Kassel: Universitätsbibliothek Kassel (nem publikált kézirat).
- Sárosi Zsófia. 2015. „Pragmatika, szociopragmatika, udvariasságkutatás a magyar nyelvtörténetben.” *Magyar Nyelv* 111:2, 129–146.
- Schössler, Franziska. 2008. *Einführung in die Gender Studies*. Wien: Praesens.
- Stange-Fayos, Christina. 2014. *Publizistik und Politisierung der Frauenbewegung in der wilhelminischen Epoche. Die Zeitschrift Die Frau (1893-1914) — Diskurs und Rhetorik*. Frankfurt: Peter Lang.
- Stephan, Inge und Weigel, Sigrid. 1983. *Die verborgene Frau*. Berlin: Schmidt.

- von Hammerstein, Katharina. 2013. *Sich MitSprache erschreiben. Selbstzeugnisse als politische Praxis schreibender Frauen, Deutschland 1840 – 1919*. Heidelberg: Winter.
- Wischermann, Ulla. 2003. *Frauenbewegungen und Öffentlichkeiten. Netzwerke, Gegenöffentlichkeiten und Protestinszenierungen einer sozialen Bewegung um 1900*. Königstein (nem publikált habilitációs kézirat).